

De Goudse arts W.F. Büchner in zijn strijd tegen de pokken en de cholera

Nico Habermehl

Stadsdoctor Willem Fredrik Büchner (1780-1855) heeft een belangrijk deel van zijn werkzame leven tegen de pokken en de cholera gestreden. In dit artikel, een bewerking van een op 19 januari 2005 gehouden lezing voor de Werkgroep West van microbiologen ter gelegenheid van de overdracht van het voorzitterschap door arts-microbioloog Eliane Thewessen (sedert oktober 2005 bestuurder van het Groene Hart Ziekenhuis) aan haar Delftse collega's Vreede en Smeets, wordt vooral stilgestaan bij het jaar 1832, toen Gouda zuchtte onder zowel een pokken- als een cholera-epidemie.

Stadsdoctor Büchner

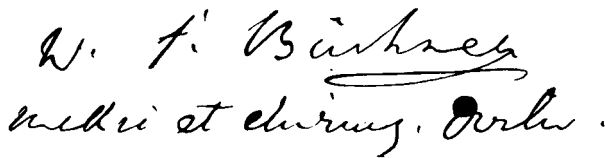
Op de nog jeugdige leeftijd van 21 jaar werd Willem Fredrik Büchner in februari 1802 als stadsdoctor belast met de zorg voor de arme zieken in Gouda. Vrijwel meteen liet hij van zich spreken als het ging om de verbetering van de medische zorg en de leefomstandigheden van de vele armen die de stad telde. Hij toonde zich een initiatiefrijk, zij het ongeduldig arts, die conflicten niet uit de weg ging.

Het ongeduld dat Büchner als medicus ten toon spreidde, speelde hem ook in zijn privéleven parten. In april 1804 trouwde hij met Elisabeth Polijn. Op zich niet opmerkelijk, ware het niet dat pijpmaakster Krijna van Reeuwijk twee maanden later beviel van een buitenechtelijke zoon, genaamd Willem Fredrik Büchner. De vader was niemand minder dan de stadsdoctor. Zover kon worden nagegaan, heeft hij zich weinig aan deze zoon gelegen laten liggen.

Uit het huwelijk met Elisabeth Polijn werden negen kinderen geboren, van wie er twee jong stierven. Drie zoons werden evenals hun vader arts. Ondanks herhaalde klaagzangen over het niet tijdig ontvangen van zijn honorarium ging het Büchner financieel voor de wind. Bij zijn overlijden in 1855 werden zijn bezittingen getaxeerd op een waarde

Portret van W.F. Büchner. Afbeelding SAMH.

Handtekening van W.F. Büchner. Afbeelding SAMH.

van ruim 263.000,- gulden, een voor die tijd immens bedrag.

Bekendheid kreeg Büchner in eerste instantie met zijn strijd tegen de pokken. In 1810 ontving hij de erepenning voor het koepokinenten. Tot 1820 had hij maar liefst 2.822 personen tegen de pokken gevaccineerd. Van

hen werd slechts één persoon daadwerkelijk door de pokken aangetast: zijn oudste zoon en opvolger Georg Philip. Gelukkig herstelde de jonge Büchner, maar hij hield er wel een pokdalig gezicht aan over.

In 1831 werd Gouda door een pokkenepidemie getroffen, die doorliep tot in 1832, het jaar waarin de stad voor de eerste maal werd geteisterd door de cholera. Omdat met cholera nog geen ervaring was opgedaan, heeft Büchner veel tijd en energie gestoken in de bestrijding van de Aziatische braakloop, zoals de ziekte toen werd genoemd. Over het verloop van beide epidemieën heeft hij in 1833 gepubliceerd.

Pokken

Pokken was een uiterst besmettelijke ziekte, die zonder tegenmaatregelen weinig mensen ongemoeid liet en veelal onuitwisbare sporen naliet. Twaalf tot veertien dagen nadat de infectie door de inademing van het virus had plaatsgevonden, kreeg de patiënt koorts en pijn in hoofd, buik en rug. Vervolgens ontstonden de beruchte blaasjes, die verantwoordelijk waren voor het pokdalige uiterlijk. In dat stadium was de patiënt buitengewoon besmettelijk.

Sedert 1820 was Gouda gevrijwaard gebleven van een pokkenepidemie. De vele vaccinaties die Büchner met het koepokvirus had verricht, zullen daaraan zeker hebben bijgedragen. Van de 6.219 tussen 1820 en 1832 geboren kinderen waren er 3.908 gevaccineerd. In 1830 heerste de pokken in het leger, zodat er ernstig rekening mee gehouden moest worden dat deze ziekte in de garnizoenstad Gouda zou opduiken. Büchner deed wat hij kon. Tussen begin januari 1831 en eind april 1832 vaccineerde hij maar liefst 1.447 kinderen.

Weerstand tegen de koepokinentingen bestond er wel volgens Büchner, maar het niet-vaccineren kwam meer voort uit onverschilligheid dan uit onwil. Toch ondervond ook hij hinder van tegenstanders van vaccinatie. Zij wilden nogal eens geruchten in omloop brengen die ouders ervan weerhielden hun kinderen te laten vaccineren. De meest fervente tegenstanders moesten volgens Büchner worden gezocht onder de orthodox-hervormden, 'die onwrikbaar aan zekere leerstellingen verkleefd zijn, welke zij als de waarachtige grondslagen hunner geloofsbelijdenis beschouwen'.

Op 12 januari 1831 werd een passerende onderofficier met ziekteverschijnselen die deden denken aan pokken, in de ziekenzaal van de Goudse kazerne opgenomen. Büchner, die als behandelend arts optrad, was op zijn hoede. En terecht, want drie dagen later was het gezicht van de patiënt bedekt met pokken. Omdat de man in het verleden reeds was gevaccineerd, herstelde hij zonder al te ernstige gevolgen. Korte tijd later werden andere militairen op de ziekenzaal door de pokken aangetast. Door vaccinatie wist Büchner verdere uitbreiding van de ziekte te voorkomen.

Van de pokken werd niets meer vernomen tot Büchner op 6 mei bij een patiënt uit 'den geringen burgerstand' werd geroepen. Het gezicht van de vrouw, die in Rotterdam besmet was geraakt, bleek reeds zwaar te zijn aangetast. Daarna kreeg hij nog enkele met pokken besmette patiënten te behandelen. In juli nam de pokken epidemische vormen aan. Het aantal besmette Gouwenaars steeg in de zomermaanden tot 44. De pokken waren niet meer te stuiten en verspreidden zich over alle delen van de stad. Tussen

1 oktober en 31 december 1831 werden niet minder dan 193, en van 1 januari 1832 tot 30 april 66 mensen aangetast. Op 3 juni nam Büchner de laatste met pokken besmette patiënt in behandeling. In totaal had hij 311 patiënten met pokken behandeld. Van hen overleden er 35. De meeste patiënten behoorden tot de armen.

Büchner vond het opmerkelijk dat vooral bij warm en droog weer, in het bijzonder in de maanden september en oktober, het aantal besmettingsgevallen sterk toenam. Een afdoende verklaring hiervoor had hij niet, maar wel was hem het buitengewoon grote aantal steekvliegen in die maanden opgevallen. Hij sloot niet uit dat deze vliegen in een aantal gevallen de smetstof hadden overgebracht.

Tijdens de epidemie viel het Büchner op dat de huid van de met pokken besmette patiënten buitengewoon rood en opgezwollen was, en dat het opdrogen van de blaasjes gepaard ging met vervelling en schilfering van de opperhuid. Verder was het opmerkelijk dat bij veel van de overledenen de dood geheel onverwachts was ingetreden, juist op het moment dat de toestand gunstig leek. Hij veronderstelde dat hier sprake was van een complicatie met roodvonk.

Cholera

Rond die tijd werd Gouda door een andere, niet minder ernstige epidemie bedreigd. De cholera, een acute en uiterst besmettelijke darmziekte naderde in 1831 ons land.

Vandaar dat Büchner de Raad, waarin hijzelf zitting had, op 22 februari 1832 voorstelde om preventieve maatregelen te nemen voor het geval ook Gouda zou worden getroffen. Een daartoe ingestelde commissie meldde de Raad op 17 april dat, uitgaande van 12.000 inwoners, zo'n 300 mensen zouden worden besmet. De epidemie zou drie maanden en een ziektegeval gemiddeld acht dagen duren. Per week zouden zo'n 23 inwoners besmet raken, waarvan naar verwachting de helft zou sterven, zodat circa 11 personen verpleegd moesten worden. In de nauwkeurige opgave is de hand van Büchner, met zijn gevoel voor statistiek, duidelijk herkenbaar. De commissie stelde de Raad voor enkele lokaliteiten in te richten om de choleralijders te verplegen. De bewoners van huizen waar een geval van cholera was geconstateerd, moesten verplicht worden een bordje met het opschrift 'braakloop' aan de gevel bevestigen. Gestorven choleralijders dienden buiten de stad te worden begraven. Nadat de Raad de voorstellen had goedgekeurd, werd de commissie met de uitvoering ervan belast. Een probleem vormde het

Rechts de woning van W.F. Büchner (Turfmarkt 54/54a/56). Op de plaats van dit huis en dat van de naastgelegen pastorie (Turfmarkt 58) is in de jaren zestig het verenigingsgebouw Brandpunt verzezen. Foto SAMH.

Overzichtsfoto van de Turfmarkt met uiterst rechts de woning van W.F. Büchner.

vinden van een geschikt gebouw om de choleralijders te verplegen. Uiteindelijk werd de Kazerne aan de Varkenmarkt tot hospitaal bestempeld. Zoals viel te verwachten, tekenden diverse omwonenden protest aan. Omdat een alternatief ontbrak, legden de stadsbestuurders hun bezwaren terzijde.

Uit de buurt van de cholera-patiënten blijven, was volgens Büchner de enige manier om besmetting te voorkomen. De besmetting vond volgens hem namelijk alleen plaats door de directe aanraking van besmette personen en goederen, en via de lucht in kleine, bekrompen, vervuilde en slecht geventileerde vertrekken. Voor zijn stadgenoten schreef Büchner een klein boekje met wenken en raadgevingen. Verliet een dokter of verpleger de ziekenkamer, dan was volgens hem het wassen van de handen met water en wijnazijn of brandewijn, of met water waarin een weinig chloorkalk was opgelost, geboden. Daarna moest hij zich een kwartier tot een half uur in de buitenlucht begeven. Verder was het zaak een overjas te dragen, die na het verlaten van de ziekenkamer te luchten moest worden gehangen. Zij die geen taak hadden om voor de choleralijders te zorgen, adviseerde Büchner elke vorm van contact met hen te vermijden. Bovendien moesten plaatsen waar veel mensen samenkwamen, zoals trekschuiten, postkoetsen en stoomschepen worden gemeden. Was men desondanks in aanraking geweest met een besmet persoon, dan was het raadzaam andere kleren aan te trekken, zich zorgvuldig met water en azijn te wassen, de mond te spoelen, een glas rode wijn te drinken en met een pijp of sigaar in de buitenlucht te wandelen.

Zodra de verschijnselen van cholera optraden, verdiende het aanbeveling zich enige tijd in de buitenlucht te begeven en een glas rode wijn te drinken. In het geval de maag nog onverteerd voedsel bevatte, was het raadzaam een braakmiddel in te nemen. Voelde men koude rillingen, dan was een warm bad geboden. Aansluitend moest het bed worden opgezocht om goed uit te zweten. Het was een absolute voorwaarde geen geneesmiddelen in te nemen anders dan voorgeschreven door de behandelend arts. Matig eten en drinken bevorderde de genezing, evenals het zich onthouden van zware arbeid.

Zette de ziekte desondanks door, dan traden hevige pijnen op in de maagstreek, die gepaard gingen met heftige diarree en braken, eindigend in spastische spiertrekkingen. De patiënt kreeg blauwe kringen rond de ogen, de huid werd bleek en de nagels blauw. Het koude zweet brak uit en binnen een paar uur kon de zieke overleden zijn.

Op 3 augustus constateerde Büchner het eerste geval van cholera bij een 34-jarige pijpmaakster, moeder van twee kinderen en in verwachting van het derde. Hij spande zich

tot het uiterste in de patiënte in leven te houden. Helaas tevergeefs. Twee dagen later baarde de ongelukkige vrouw in bewusteloze toestand een dood kind en stierf zelf korte tijd later. In de avond van de 4de augustus werd opnieuw cholera geconstateerd, nu bij twee kinderen. Ook hier mocht de inderhaast ingeroepen hulp van Büchner niet baten. Beide kinderen overleden binnen een tijdsbestek van twaalf uur. Zes dagen later konden de eerste twee zieken, een echtpaar, in het hospitaal worden opgenomen. Dankzij de dagelijks opgave van het aantal patiënten bleef de commissie exact op de hoogte van het verloop van de ziekte. De epidemie woedde kort, maar hevig. Op 7 december werd de laatste patiënt uit het hospitaal ontslagen.

De cholera tastte 264 mensen aan, van wie er 116 stierven. Het aantal mannelijke en vrouwelijke patiënten was gelijk: 132. Wel stierven er meer mannen: 67, dan vrouwen: 49. Voornamelijk mensen van middelbare leeftijd werden door de cholera getroffen. De meeste patiënten waren afkomstig uit de arme woonwijken: het noordelijke en oostelijke deel van de stad.

Ook al behoorde Büchner niet tot de slachtoffers van de cholera, geheel gevrijwaard van deze ziekte bleef hij niet. Zowel hij als zijn oudste zoon, die hem in het cholerahospitaal ter zijde had gestaan, leed aan cholera, een lichte vorm van cholera. Evenals cholera ging deze aandoening gepaard met braken, buikkrampen en hevige ontlasting.

Overigens waren de Büchners daarin niet uniek. Hele families werden er door aangetast. Nauwelijks bekomen van de schrik, brak op 16 juli 1833 de cholera opnieuw uit en het hospitaal werd weer ingericht. De epidemie was ook nu kort maar hevig. Reeds op 10 september werd het hospitaal ontruimd. Ditmaal stelde Büchner geen uitgebreid verslag op, zodat de omvang van de epidemie niet bekend is. Slechts het aantal patiënten dat in 1833 in het hospitaal werd verpleegd, is bekend: 81.

Büchners laatste jaren

In 1848 werd Gouda opnieuw bedreigd door een cholera-epidemie. Wederom werd Büchner voorzitter van de commissie die zich in opdracht van de Raad belastte met het

treffen van maatregelen. Op 9 november 1848 traden de eerste choleragevallen op. De epidemie duurde slechts kort. Op 4 januari 1849 werd de laatste patiënt uit het speciaal ingerichte hospitaal ontslagen. In de zomer van 1849 stak de cholera weer de kop op en werd het cholerahospitaal opnieuw ingericht. Tijdens de epidemie van 1848/49 werden 559 mensen aange-tast. Van hen stierven er 317.

In 1851 vierde Büchner zijn vijftigjarig jubileum als arts. Hij ontving veel geschenken uit alle lagen van de bevolking, niet alleen uit Gouda, maar ook uit de omtrek. Nog enkele rustige jaren bracht hij door in zijn huis aan de Turfmarkt. Op 2 augustus 1855 overleed hij aan de gevolgen van een beroerte. Enkele dagen later vond de begrafenis plaats op de Algemene Begraafplaats. Tot zijn nagedachtenis werd een buste gemaakt die tot op de dag van vandaag te bewonderen is in het Catharinagasthuis, de plaats waar hij zoveel voetstappen heeft lig-

DANKBETUIGING.

De veelvuldige bewijzen van vriendschappelijke toegenegen- en erkentelijkheid, door rijke geschenken bij het vierden van mijn Vijftigjarig Jubileum in de ruimste mate ontvangen, zoowel van alle standen mijner Stadgenooten, als uit den geheelen omtrek en de meer verwijderde plaatsen, alle wenschen en verwachtingen verre overtreffende, vind ik mij genoodzaakt met eene algemeene aan allen gerigte dankbetuiging te beantwoorden. aangezien het groote getal van hen, welke in mijne vreugde hebben gelieven deel te nemen, het ondoenlijk maakt aan elk in het bijzonder hartelijken dank te zeggen. Het zij mij ver-gund aan jongere, hunne loopbaan pas intredende, Kunstbroeders te herinneren, dat hij die eenmaal oogsten wil, zijnen akker goed moet bestellen en bezaaijen, zoo lang er tijd is. Dat geene wetten noodig noch bij magte zijn, om de geneeskunst en hare beoefenaars door het algemeen te doen waarderen en te achten. Eere aan Gouda's ingezetenen, die op de treffendste wijze getoond hebben, de geneeskunst op prijs te stellen en den Geneesbeeren hulde te bewijzen en te achten.

W. F. BÜCHNER,
Med. et Chirur. Doctor.

(1106) 1851

Dankbetuiging van W.F. Büchner uit 1851 voor de vele bewijzen van vriendschap ter gelegenheid van zijn vijftigjarig ambtsjubileum.

* * Heden overleed in den ouderdom van bijna vijf en zeventig jaren, onze geliefde Vader en Behuwdvader, de Wel-Edele zeer Geleerde Heer W. F. BOCHNER, Med. et Chirurg. Doctor enz.
 G O U D A, Uit aller naam,
 2 Augustus 1855. Dr. G. P. BOCHNER.
 Uithoofde der veelvuldige Betrekkingen, strekke deze tot eenige kennisgeving.

gen. Deze buste, een geschilderd portret, de boeken van zijn hand, de vele archiefstukken in het Streekarchief Midden-Holland en een naar hem vernoemde weg zijn de tastbare herinneringen aan de man die zoveel voor zijn tijdgenoten heeft betekend.

Overlijdensadvertentie van W.F. Büchner uit 1855.

Geraadpleegde literatuur

- Bik, J.G.W.F., *Vijf eeuwen medisch leven in een Hollandse stad [Gouda]* (Assen 1955).
 Bik, J.G.W.F., 'Dr. Willem Fredrik Büchner', *Tidings* 7 (1989) 17-20.
 Büchner, W.F., 'Aanteekeningen de koepokken betreffende', *Algemeene Konst- en Letterbode*, voor het jaar 1820, deel I, 18-24.
 Büchner, W.F., *Wenken en raadgevingen betreffende den Aziatischen braakloop, aan zijne stadgenooten* (Gouda [1832]).
 Büchner, W.F., *Aanteekeningen en opmerkingen betrekkelijk den Aziatischen braakloop te Gouda* (Amsterdam 1833).
 Büchner, W.F., *Verslag van de epidemie der kinderpokken, gedurende de jaren 1831 en 1832 te Gouda waargenomen, benevens aanteekeningen en opmerkingen betreffende de kinder- en koepokken* (Amsterdam 1833).
 Habermehl, Nico, 'Gouda in 1832. Het jaar van de invoering van het kadaster', *Tidings* 22 (2004) 11-18.
 'Honderd jaar geleden stierf verdienstelijk Gouwenaar. 2 augustus 1855 - 2 augustus 1955 † Dr. W.F. Büchner', *Nieuwe Zuid-Hollander* (2 augustus 1955).
 Loon, Marjo van, *Een vergelijking van het werk van de Goudse Cholera-commissie van '32/33 met dat van de Goudse Cholera-commissie van '48/49*. Scriptie (Gouda 1986).
 Schouten, J., 'Dr. Willem Frederik Büchner (1781-1855). Stadsdoctor te Gouda', in: Jan Schouten, *Wie waren zij? Een reeks van Goudse mannen en vrouwen die men niet mag vergeten* (Alphen aan den Rijn 1980) 159-165.
 [Schrijvers, G.], 'Honderd jaar geleden stierf dr. Willem Büchner. Medische pionier in Gouda', *Goudsche Courant* (2 augustus 1955).

Geraadpleegde archivalia

- SAMH, Secretariearchief Gouda 1816-1920, inv.nr. 55, Notulen van de vergaderingen van de Raad 1831-1840.
 SAMH, Secretariearchief Gouda 1816-1920, inv.nr.173, Notulen van de vergaderingen van burgemeesters en wethouders (Kamerboek) 1832.